

ДІЯЛЬНІСТЬ П.Г.КЛЕПАТСЬКОГО В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Павло Григорович Клепатський народився 12 січня 1885 р. у с.Пугачівка на Київщині у родині священника. Початкову і середню освіту здобув, навчаючись у духовному училищі м.Богуслава та Київській духовній семінарії. Своє подальше навчання він продовжив на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету в Одесі. Уже в студентські роки Павло Клепатський, успішно навчаючись в університеті, виявив схильність до науково-дослідної роботи. Велику допомогу йому у цьому надав талановитий вихованець школи Володимира Антоновича професор Іван Антонович Линниченко. Під його керівництвом здібний молодий вчений написав ґрунтовну працю “Очерки по истории Киевской земли: Литовский период” (1912 р.), за яку був нагороджений золотою медаллю Вченої Ради Новоросійського університету, а також Карєєвською премією Московського товариства історії та старожитностей.

Після закінчення університету з дипломом першого ступеня, Павло Клепатський, як один з найкращих випускників, був залишений професорським стипендіатом на кафедрі російської історії у професора І.Линниченка. Проте Перша світова війна, економічна скрута, не сприяли його подальшій науково-дослідній роботі і він змушений був залишити роботу в університеті і певний час читав лекції для вчителів Одеси. У відкритому 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському університеті (КПДУУ) не вистачало висококваліфікованих викладачів. Тому невдовзі декан історико-філологічного факультету КПДУУ приват-доцент Леонід Білецький звернувся до декана історичного факультету Одеського університету з проханням направити до них колишнього стипендіата, а потім і приват-доцента Павла Клепатського. Приймавши запрошення, П.Клепатський в січні 1919 року приїхав до Кам'янець-Подільського. В документах міського державного архіву збереглася заява П.Клепатського на ім'я декана зазначеного факультету: “Маю честь довести до Вашого відома, що в поточному семестрі я бажав би читати такі курси: 1.Історія України від Люблінської Унії до скасування гетьманщини, з окремим екскурсом про козаччину – 3 години...”¹.

Документи цього архіву засвідчують, що Павло Клепатський деякий час не міг виконувати своїх службових обов'язків у зв'язку з поганим станом здоров'я (хвороба горла)², а проте, після одужання він успішно працював на посаді приват-доцента кафедри історії України (період після Люблінської унії). Тільки протягом весняного семестру 1919 р. ним були прочитані та проведені практичні заняття з цікавих та складних курсів з історії України та джерелознавства історії України. Про що повідомлялось у його доповідній записці на ім'я декана історико-філологічного факультету: “Маю честь повідомити Вас, що протягом минулого, весняного семестру мною були читані курси і ведені практичні заняття:

Історія України від Люблінської унії, 3 год. (читано період до повстання Б.Хмельницького).

Слухачів було пересічно 40 чоловік. Прочитано всього 35 лекцій.

Огляд джерел з української історії, 2 год.

Прочитано про джерела: візантійські, арабські, західні, світські літописи й юридичні пам'ятки і подорожі чужоземців до пол. XVII ст.

Лишилося, для закінчення курсу, прочитати: про польські хроніки, козацькі мемуари і архівні видання.

Прочитано всього 24 лекції.

Слухали пересічно 30 чоловік.

Читався літопис Самовидця, з коментарем щодо особи його автора і властивостей самого літопису, 1 год.

Всього витрачено на це 12 год.

Слухали 12 чоловік.

Заліків не прийнято, за бажанням слухачів, вони перенесені на після канікул.

Приват-доцент П.Клепатський”³.

Крім того, починаючи з осені і до кінця 1919 р., ним було прочитано з курсу історії України близько 50 лекцій на гуманітарному факультеті, відкритого у тому ж Кам'янці-Подільському Українського народного університету, а також видано протягом цього року 5 науково-популярних брошур про життя і творчість українських письменників: Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемівського, Євгена Гребінку, Марка Вовчка та Григорія Сковороду⁴. То ж не випадково декан історико-філологічного факультету повідомляє приват-доцента П.Клепатського про те, що Вчена рада факультету 6 жовтня 1919 р. доручила йому прочитати доповіді: “Г.Сковорода як філософ” та “П.Куліш як історик” на урочистих засіданнях, присвячених цим видатним діячам⁵.

1919 рік – надзвичайно плідний і насичений період творчості молодого історика. Павло Клепатський брав також активну участь у роботі історико-філологічної секції Наукового Товариства, яка була створена в грудні 1919 р. при Кам'янець-Подільському державному українському університеті⁶. До її складу входили не тільки професори й викладачі університету, а й місцеві науковці, котрі виявили бажання докласти свої сили до систематичної дослідницької праці.

Так, уже на першому засіданні секції, яке відбулося 4 грудня 1919 р., Павло Клепатський виступив з доповіддю про Литовсько-Руські літописи, в якій зазначав, що невід'ємною рисою цих літописів “є націоналізм в розумінні інтересів Литовсько-Руської держави”⁷. Загалом тільки протягом 1919 – 1920 рр. діяльності історико-філологічної секції Наукового Товариства, П.Клепатський виступив з такими ґрунтовними доповідями: “Літопис Якова Лизогуба до 1737 р.”, “Листування Великої княгині Катерини Олексіївни з англійським послом сером Чарлзом Уільямсом як пам'ятка закулісної петербурзької інтриги”, “Наукова розробка так званого початкового літопису, або “Повісті врем'яних літ”, “Місцеві і монастирські літописи та їх значення”, “Місцеві синодики як історичні джерела”, “Гайдамаки Т.Г.Шевченка в світлі історії”, “В.Антонович як історик Литви” та ін.⁸.

Отже, стислий перелік виступів П.Клепатського пересвідчує нас в тому, що він проводив значну наукову роботу в історико-філологічній секції. З архівних документів відомо також, що навесні 1920 р. приват-доцент Леонід Білецький звернувся до ради професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету з проханням затвердити наукове відрядження приват-доцента П.Клепатського влітку 1920 р., додавши при цьому витяг з протоколу засідання ради історико-філологічного факультету (від 24 квітня 1920 р.)⁹.

У цей же період Павло Клепатський написав магістерську дисертацію “З історії взаємовідносин Русі із Візантією у X ст.” і успішно захистив її¹⁰.

Зберігся і протокол №1 засідання комісії спеціалістів історичної секції від 22.03.1921 р., яка ухвалила надання приват-доценту Павлу Клепатському звання професора: “Маючи на увазі, що факультет соціально-гуманітарних наук на своєму засіданні від 22 березня 1921 р. одноголосно ухвалив рахувати колоквиум приват-доцента П.Клепатського, складений ним того ж дня, вважати задовольняючим всім вимогам магістерського іспиту за всіма виходящими з цього наслідками, – постановили надати П.Клепатському звання в.о.екстраординарного професора по кафедрі історії України, рахуючи його у званні професора з 22 березня 1921 р. Доручити професору П.Клепатському читати курси з історії України до Люблінської унії, 4 год. та історії Сходу, 2 год”¹¹.

У 1920 р. вийшов у світ підготовлений ним курс лекцій з джерелознавства історії України¹². Чимало наукових статей, оглядів та заміток надрукував історик і в “Записках” Кам'янець-Подільського державного українського університету. Крім того, в зазначений період Павло Клепатський ще викладав у Кам'янець-Подільській гімназії для дорослих¹³.

Багато зусиль доклав Павло Клепатський для налагодження пам'яткоохоронної роботи на Поділлі. Так, з його особистої ініціативи проводилися перші заходи по обстеженню найбільш цінних історико-культурних пам'яток, відзначенню конкретних способів їх охорони та збереження.

Після встановлення Радянської влади на Поділлі розпочався процес реорганізації вищої освіти, внаслідок чого Кам'янець-Подільський університет було ліквідовано, але незабаром за постановою наркому освіти його було перетворено в Академію теоретичних наук, а потім, на підставі рішення Наукової шкільної ради від 1 січня 1921 р., її було реорганізовано в Інститут теоретичних наук (ІТЕНУ)¹⁴. Та вже 26 лютого 1921 р. рішенням комісії Укрголовпрофосу на базі ІТЕНУ було утворено два самостійних вищих заклади освіти – Інститут народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський¹⁵. Майже рік посаду ректора ІНО обіймав професор П.Клепатський. На його плечі ліг тягар не лише виконання постанов державних органів щодо структурних змін в інституті, а й реалізації оголошеного більшовиками курсу на пролетаризацію професорсько-викладацького складу і студентів вузу. А це негативно позначилося на процесі освіти, розпочалися репресивні заходи як проти викладачів, так і значної частини студентів. Наприклад, нове керівництво ІНО відмовилося визнати результати магістерського іспиту приват-доцента П.Клепатського, проведеного на факультеті 28.03.1921 р. під тим приводом, що на нього не були запрошені ректор і політичний комісар¹⁶.

Починаючи з березня 1921 р. почалися обшуки у квартирах викладачів. Частина з них потрапила у в'язницю без пояснення причини і пред'явлення обвинувачень у скоєнні злочину. Зокрема, у зв'язку з арештом викладачів М.Матвієвського і Ю.Сіцінського не було кому проводити заняття з права та мистецтва¹⁷. А це в свою чергу боляче позначилося на навчальному процесі, ускладнювався і без того важкий морально-психологічний клімат у колективі. Однак неодноразові звернення Ради ІНО на чолі з П.Клепатським про звільнення взятих під арешт викладачів залишалися без відповіді. Натомість з боку влади посилювалися політичні і трудові чистки колективу інституту. Протягом 1922 року з ІНО було відрховано майже 500 осіб¹⁸.

Чорна смуга репресій не обминула й ректора ІНО Павла Клепатського. Наприкінці 1922 р. його було заарештовано Надзвичайною комісією. Щоправда, через півтора місяці його відпустили, але до

виконання обов'язків ректора він уже не повернувся¹⁹. Після звільнення він переїхав до Києва. Звичайно, роботи тут для вченого не знайшлося і він змушений був податися до Полтави, де його було зараховано викладачем історії Інституту соціального виховання (згодом – Інституту народної освіти). У 1930 р. вийшла його праця “Дворянське земське ополчення (козаки) 1812 р. на Полтавщині” (у збірці “За сто літ”).

Але його спокійне життя на цьому не закінчилося. Він не раз потраплятиме під репресії, а зрештою було винесено вирок про його ув'язнення та позбавлення громадянських прав у концтаборах віддалених місцевостей Радянського Союзу. Але там він і загинув. Так трагічно закінчилося життя видатного історика України, професора П.Клепатського.

¹Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КПМДА). – Ф. – Р.302. – Оп.3. – Спр. 26. – Арк. 1 – 2.

²Там само. – Арк.3.

³Там само. – Арк.6.

⁴Там само. – Арк.10.

⁵Там само. – Арк.8.

⁶Наш шлях (Кам'янець-Подільський). – 1920. – 6 червня.

⁷Там само; Клепатський П. Огляд джерел до історії України. Вип.1. Джерела візантійські, арабські, західні, Українсько-руські юридичні пам'ятки і синодики, подорожі чужеземців. – Кам'янець-на-Поділля: Друкарня Державного Українського Університету, 1921. – С.20.

⁸Наш шлях. – 1920. – 6 червня; КПМДА. – Ф.Р.1421. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.4.

⁹КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.3. – Спр.26. – Арк.13.

¹⁰КПМДА. – Ф.582. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.17.

¹¹Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади. – Едмонтон, 1987. – Книга перша. – С.52.

¹²КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.3. – Спр.26. – Арк.15.

¹³Клепатський П. Огляд джерел до історії України (курс лекцій, читаних протягом 1919 академічного року). – Вип.1. – Кам'янець-на-Поділля. – 1921. – 137 с.

¹⁴Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та утрата (1921 – 1930 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т.1. – С.30.

¹⁵Там само; Герінович В. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Наукові записки Кам'янець-Подільського ІНО. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т.2. – С.17.

¹⁶КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.3. – Спр.26. – Арк.17.

¹⁷Там само. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.3.

¹⁸Завальнюк О.М. Історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту: ретроспектива і сьогодення // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т.1. – С.9.

¹⁹Ричка В.М. Загублене життя (П.Г.Клепатський) // Репресоване краєзнавство. 20 – 30 роки. – К., 1991. – С.202.

Олександр ЗАВАЛЬНЮК
Кам'янець-Подільський

СОФІЯ РУСОВА: КАМ'ЯНЕЦЬКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ (1919 – 1922 рр.)

Відома українська громадська, культурно-освітня діячка і педагог Софія Федорівна Русова (1856 – 1940) за життя на Батьківщині залишила глибокий слід в історії української освіти. Однак малоз'ясованим і досі залишається Кам'янець-Подільський період її біографії. У добре знаній “Енциклопедії українознавства” про цей відтинок життя і діяльність С.Русової зазначено: “1920 р. – лектор педагогіки Кам'янець-Подільського Університету і Голова Української Національної Жіночої Ради...”¹ У тритомному “Довіднику з історії України” з біографії діячки випав і цей рядок². А в біографічному нарисі О.Заклинської та М.Палієнко стверджується, що Софія Федорівна “1921 р. почала читати лекції з педагогіки в Українському університеті в Кам'янці-Подільському”³. По-іншому датує викладацьку роботу С.Ф.Русової в університеті М.М.Собчинська: “З лютого 1919 р. і до кінця зимового семестру 1920/21 н.р. вона читала лекції і проводила практичні заняття з дисципліни “педагогіка” на історико-філологічному факультеті”⁴. Зовсім не згадується про роботу Софії Федорівни в Кам'янець-Подільському університеті в нарисі Н.Б.Копиленко⁵.

Автор повідомлення ставить за мету з'ясувати на основі опублікованих і архівних джерел основні моменти перебування С.Ф.Русової у Кам'янці-Подільському, що в 1919 – 1920 рр. волею історичних обставин стало державним і політичним центром УНР.

За свідченням самої Софії Федорівни, вперше вона побувала у Кам'янці 22 жовтня 1918 р. Того дня відбулося велике всеукраїнське свято – урочисто відкрився другий державний український університет.